

ანა ჭკუასელი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
ana.chkuaseli@iliauni.edu.ge
DOI: 10.32859/kadmos/17/102-120

სამედიცინო საქმე მე-18-19 სს საქართველოში*

1. Cura Mediana ევროპელ მისიონერთა ლექსიკოგრაფიულ მასალებში

მე-16 საუკუნიდან ევროპაში თანდათან იზრდება სხვა სამყაროს მიმართ ინტერესი. ამ პერიოდიდან ინტენსიური ხდება ევროპელთა კულტურული კავშირები დანარჩენ სამყაროსთან. ეს კავშირები კიდევ უფრო ფართოვდება მას შემდეგ, რაც ევროპელი მისიონერები სხვადასხვა კონტინენტზე ევანგელიზაციურ საქმიანობას იწყებენ. მართალია, კათოლიკეთა საქმიანობა (რელიგიური, სამკურნალო და ა. შ.) ხშირ შემთხვევაში დასავლეთის კულტურულ ექსპანსიად განიხილებოდა, თუმცა თანამედროვე კვლევებში უკვე აღიარებულია მისიონერების უდავო წვლილი ბევრი ადგილობრივი ცოდნისა და პრაქტიკის ევროპაში გატანის საქმეში.¹ პერიფერიული ცოდნის ცენტრისკენ (ევროპისკენ) მოძრაობას და ზოგადად ხალხთა შორის ცოდნის ორმხრივი მიმოცვლის საკითხებს გლობალური ისტორია იკვლევს (Conrad 2016).

ჩვენც სწორედ ცოდნის ურთიერთგაცვლის ქრილში გვაინტერესებს მე-17 საუკუნიდან საქართველოში მისიონერული ჯგუფების მო-

* სტატია იბეჭდება შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის ახალგაზრდა მეცნიერთა გრანტით დაფინანსებული კვლევითი პროექტის (YS-23-1201) ფარგლებში.

1 კვლევებში საგანგებოდაა შესწავლილი ევროპელი მისიონერების როლი ბევრი ხალხური მეთოდისა თუ სამკურნალო წამლის ევროპაში გატანის საქმეშიც. “The same intellectual proclivities that led missionaries to study indigenous languages and customs – strategic knowledge for winning conversions – led them to gather detailed information about native healing arts: traditional remedies and their natural ingredients” (Walker 2013, 403-431).

ბილობა და მათი საქმიანობა. ისტორიოგრაფიული მასალებიდან ვიცით, რომ მე-17 საუკუნიდან ეს კავშირები უფრო ინტენსიური გახდა.²

ბიბლიური სწავლების მიხედვით, სამისიონერო საქმიანობის დაარსების წინაპირობად მოიაზრება იესო ქრისტეს ცნობილი მოწოდება: „და ჰრქუა მათ: წარვედით ყოველსა სოფელსა უქადაგეთ სახარებაი, ესე ყოველსა დაბადებულსა, ხოლო სასწაული მორწმუნეთა მათ ესე შეუდგეს: სახელითა ჩემითა ეშმაკთა განასხმიდეს, ენათა ახალთა იტყოდენ ... სნეულთა ზედა ხელთა დასდებდნენ და განცოცხლდებოდენ“ (მარ. 16:15-18). ამ გზავნილში მკაფიოდ იკითხება ევანგელიზაციური პროცესის წამყვანი ფაქტორი – კურნება. სნეულთა მკურნალობა, რომელიც მისიონერული საქმიანობის განუყოფელ ნაწილად იქცა, ხშირად აღიქმებოდა არაიმდენად სეკულარულ, რამდენადაც რელიგიურ მიზნებს დაქვემდებარებულ პრაქტიკად. ვფიქრობ, ეს ასპექტი საკმაოდ დიდხანს იყო მნიშვნელოვანი კათოლიკე მისიონერების სამკურნალო საქმიანობის შეფასებისას. ამიტომაც თითქმის შეუსწავლელია, როგორ ხდებოდა ადგილობრივ ქართველებსა და ევროპელ მისიონერებს შორის სამკურნალო ცოდნის გაზიარება როგორც ერთი, ისე მეორე მხრიდან.

ქართულ მეცნიერებაში კათოლიკე მისიონერების მიერ შემოტანილ დასავლურ სამედიცინო ცოდნასა და გამოცდილებაზე მხოლოდ ერთეულ ანალიზს ვპოულობთ.³ რაც შეეხება პირიქით პროცესებს, კვლევები თითქმის არ გვხვდება. თუ არ ჩავთვლით მისიონერების ჩანაწერების მიხედვით შესრულებულ იმ იშვიათ შემთხვევას, რომელშიც უფრო ქართული მკურნალობის მიმართ ევროპელი მისიონერების

2 ცოდნის ცირკულაციის სიძლიერე არის ის, რომ ის მნიშვნელობას ანიჭებს ყველა იმ პირს, რომელიც ცირკულაციის პროცესში მონაწილეობს (Östling et. al. 2018; Conrad 2017).

3 „ახლა თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ სწორედ XIII საუკუნიდან დაწყებული საქართველოში იწყება კათოლიკე მისიონერთა ჩამოსვლა, რომელთა შორის ბევრი განსწავლული ექიმიც იყო, გამორიცხული არ არის, რომ მათ სამკურნალო საქმის სხვა ტრადიციებთან ერთად, საქართველოში გვამების გაკვეთის წესიც ჩამოეტანათ, რასაც ქართულ ხელნაწერ სამედიცინო ძეგლებში შემონახული ზოგიერთი ცნობაც მოწმობს. ასე მაგალითად, ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო წიგნ-კარაბადინში“ იქ, სადაც ლაპარაკია ელენთის ავადმყოფობაზე, ნათქვამია: „... და თუჟა ვინ ესე წამალი შექმნა. შევასვი სამსა დღესა წამალი ესეთელსა, და მაშინ გააპეს მუცელი მისი და არა პოვეს მის შიგან ტყირბი.“ ამ ცნობიდან ნათლად ჩანს, რომ ახალი სამკურნალო ნივთიერების მომწოდებელს ელენთის ავადმყოფობის სამკურნალოდ, ამ წამლის მიცემის სამი დღის შემდეგ უწარმოებია გარდაცვლილის გვამის გაკვეთა და ელენთის დაზიანება არ უნახავს. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა ისიც, რომ 1673 წელს კათოლიკ-მისიონერს შარდენს საქართველოს მეფე შაჰნავაზისთვის სხვა საჩუქართა შორის სადოსტაქრო იარაღებიც მიუღრთმევია, რომელთა შორის როგორც ჩანს ყოფილა, გვამების გასაკვეთი „საუცხოვო დანები“ (ჟღენტი, გელბახიანი, ტატიშვილი 1971, 92-93).

კრიტიკული დამოკიდებულებაა ნაჩვენები.⁴ ხალხურ მკურნალობაზე მისიონერების ყველაზე უარყოფითი ჩანაწერებიც კი უაღრესად საინტერესოა და კოლხური მედიცინის პირველ ევროპულ რეპრეზენტაციადაც შეიძლება მივიჩნიოთ.⁵ ვფიქრობთ, რომ უძველეს კოლხურ მკურნალობასთან მისიონერების დამოკიდებულების საანალიზოდ, შეუცვლელი წყაროებია კათოლიკეების მიერ შედგენილი თარგმნითი და განმარტებითი ლექსიკონები. ადრეული მოდერნული პერიოდის საქართველოში მისიონერების წყალობით თანდათან ფეხს იკიდებს სალექსიკონო განმარტების ევროპული მოდელი. მართალია, ადრეული შუასაუკუნეებიდან მოყოლებული ქართველი მთარგმნელები კარგად იცნობდნენ ბერძნულ სამყაროში აღიარებულ გლოსარებს და თვითონაც ადგენდნენ ლექსიკონის მსგავს კრებულებს, მაგრამ ისეთი ლექსიკონი, რომელიც „სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბების მიზნით ახსნა-განმარტებას აძლევდა მწიგნობრულსა და სამეტყველო ლექსიკას, ჩვენს სინამდვილეში სიახლე იყო. ამ ტიპის ლექსიკონები სათავეს იღებენ რენესანსის პერიოდში, ჯერ იტალიაში, შემდეგ იტალიელ მისიონერთა წყალობით ვრცელდებოდა ევროპისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებში“ (უთურგაიძე 1999, 82).

საგულისხმოა, რომ ევროპული ლექსიკოგრაფიული ტრადიციის შემოტანა საქართველოში ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის ქართველმა ლექსიკოგრაფებმა დაუკავშირეს კათოლიკე მისიონერების საქმიანობას. რაფიელ ერისთავის თანახმად, ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიაში პირველი დარგობრივი ლექსიკონიც მისიონერმა ფილიპემ შეადგინა („ლექსიკონი მცენარეთა და პირუტყვთა“).⁶

4 ნინო მინდაძე ფიქრობს, რომ „მათ ნაწერებში აშკარად იგრძნობა გარკვეული ტენდენციურობა ქართული ტრადიციული მედიცინის არაეფექტურობის ხაზგასმა“. მისი თქმით, რადგან იტალიელი მისიონერების მთავარი ფუნქცია, რომლითაც ისინი პოპულარობას იხვეჭდნენ, მკურნალობა იყო და მკურნალობისა თუ დიაგნოსტიკის საქმეში „კონკურენტისადმი“ (ამ შემთხვევაში ქართველი მკურნალისადმი) ისინი მაინცაღამაინც დადებითად არ იყვნენ განწყობილნი (მინდაძე 2018).

5 ვგულისხმობთ არქანჯელო ლამბერტისა და ჯუდიჩე მილანელის ჩანაწერებს ქართული მკურნალობის შესახებ, რომლებშიც მართლაც მკაფიოდ იკითხება ევროპელის სამედიცინო ცოდნის უპირატესობა: „სამეგრელოში არიან ქალები, რომელნიც სიამოვნებით ეტანებიან ავადმყოფთა მოვლას. როგორც კი ვინმე ავად გახდება, რომელიმე ამ ქალთაგანი მივა და მაშინვე დაუწყებს მოვლას: საჭმელის წესრიგს დაუნიშნავს ... წამლებად, როგორც დასალევად ისე გარედ დასადებად ხმარობენ ბალახებს ... თავის ტკივილის დროს ავადმყოფს შუბლს შეუხვევენ ნარეკალას (Cordiaca) ფოთლებით. ამის წვენს ასმევენ ყოველნაირი ავადმყოფობის დროს. როცა ავადმყოფს დიდი სიცხე აქვს, მას გაახვევენ ხოლმე ძეწის ფოთლებში. საფალარათოს ქალები არ აძლევენ ავადმყოფობის დროს, მაგრამ თუ ვინმემ საფალარათოს დალევა მოისურვა იმისთვის, რომ ავად არ გავხდეთ, იმას აძლევენ ხოლმე ერთ თასს რძიანას (Titimaglio) წვენს, რომელიც პირიდანაც და უკნიდანაც ისე ასაქმებს, რომ სიკვდილამდი მიაყენებს“ (ლამბერტი 1991, 98).

6 როგორც ირკვევა, პატრი ფილიპეს ნაშრომს მომდევნო პერიოდის ქართველი ლექსიკოგრაფებიც ეყრდნობოდნენ. „წარსულს საუკუნეში ყოფილა საქართვე-

თუ გადავხედავთ მისიონერების თარგმნით და განმარტებით ლექსიკონებს, ვნახავთ, რომ მათში ყველაზე უზვადაა შეკრებილი ქართული ბოტანიკური და სამედიცინო ლექსიკა. სალექსიკონო ლემები შედარებითი ლექსიკოლოგია-ლექსიკოგრაფიის ჭრილში ვიკვლიეთ.⁷ კვლევამ აჩვენა, რომ კათოლიკეებმა ლექსიკონებში თარგმნეს ძირძველი ხალხური სამედიცინო ინსტრუმენტები და წამლობის აღმნიშვნელი სიტყვები.

ჩირქის ამოსაღები – Cauterio – დუგუნი Cautella, vigilanza. Vedi Avertenza (047v) (ემანუელე და იგლესიასის ლექსიკონი)

სისხლის გამოსაშვები – Coppette – კოტოში Copetta allaccare: კოტოში – მოგვიდეს: Vedi Appicare (052r); (ემანუელე და იგლესიასის ლექსიკონი)

სიცხიანისთვის დასადები მალამო (Emicrania: Empiastro საკიკი: ბ, საკიკის = ქარი: ფაფა: ბ, თლე: (058r); Unguento მალამი – Umero – მკარი: (126r) (ემანუელე და იგლესიასის ლექსიკონი)

მაჯუნები, რომლებსაც ქართველები „ტკბილ წამალს“ უწოდებდნენ – Conserva ვარდის-მაჯგვი: ბ გულყანი: (051r) , Cotogno: ათა კომში: ბ ბია: მაჯუმი: (052v); Manna per Medicina: ზირხიშტი – შირხიშტი – მანანა – ტკბილი ნაჟური (080r) (ემანუელე და იგლესიასის ლექსიკონი)

მე-18 საუკუნის გორულ იტალიურ-ქართულ (Q ფონდი N 500) და მე-19 საუკუნის ემანუელე და იგლესიასის იტალიურ-ქართულ ლექსიკონებში⁸ იტალიურად თარგმნილია როგორც ქართული დაავადებები, ისე ამა თუ იმ სნეულებათა შესატყვისი სიმპტომებიც:

ლოში ერთი ფრანგების პატრი ფილპე, რომელსაც შეუდგენია ქართულ-იტალიური მცენარეთა ლექსიკონი. იქიდან დავით ჩუბინოვსაც მიუღია თავის ლექსიკონში 572 მცენარეთა სახელწოდება, მაგრამ თარგმანი ყველას არ უძს“ (ერისთავი [ერისთავი] 1884, VII). საქართველოში მისიონერთა მიერ ინიცირებული ლექსიკოგრაფიული საქმიანობის შესახებ იხ. უთურგაიძე 1999, 82. აღორძინების ხანის ქართულ კულტურაზე ევროპული კულტურულ-საგანმანათლებლო ტრადიციის კვალის შესახებ იხ. დობოჯგინიძე 2012, 109-114; 150-151.

7 ტერმინების დასადგენად გამოვიყენეთ შემდეგი ლექსიკონები: ალექსანდრე მაყაშვილი *ბოტანიკური ლექსიკონი* (თბილისი: მეცნიერება 1991); სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული ტ. I-II* (თბილისი: მერანი, 1991/3); დავით ჩუბინაშვილი *ქართულ-რუსული ლექსიკონი* (თბილისი: საბჭოთა საქართველო 1984); რაფ. დავ. ერისთავი [ერისთავი], *მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი*, 1884).

8 ემანუელე და იგლესიასის ლექსიკონი რომის კაპუციონელთა გენერალურ არქივშია დაცული. 2011 წელს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის მიერ ორგანიზებული სამეცნიერო ექსპედიციის ფარგლებში ლექსიკონის ფოტოპირები საქართველოში ჩამოიტანეს. შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „საქართველო ადრეული გლობალური ისტორიისა და მოდერნულობის პერსპექტივიდან“ – ფარგლებში მკვლევართა ჯგუფმა 2023 წელს გამოსცა ემანუელე და იგლესიასის ლექსიკონის ქართულ-იტალიური ნაწილი. იხ. დობოჯგინიძე და სხვ. 2023.

Vomito პირის. წანალევლებია (126v), Fremito – კბილების კრაჭუნი (063v), Ovvero = სეიირათ = გავალ = o მუცელში გავალ ყაბზი ვარ. Non cacare (045r), C astipato – შეერული: ყაბზი (048r), Sconciarsi, o abortire მუცლის წახდენა. წავიხდენ: მუცელი წავიხდინე: წამიხდენია: (107v), Sporcizia del Corpo confata dal Sudore: ჩარქი:⁹ ჩარქიანი: etc. V. Contaminare. (113r), Tossimento = tosse ხველა: ხველება: (120r), Catarro: oto – ნუზლა: ნუზლიანი: o სურდო: სურდოიანი (041v), Etirizia [sic] Itterizia – სიყვითლე: ბ, ნალველა: (058r), Amalato abituale – ჭირიანი (025r), Ernia ფუში (071v), Goccia დამლა (071v), Dropisia წყალმახი (071v), Tisico: ezza სილი: სილის ჭირი: (119 v), Varolo: fersa: Rosalla ყვავილი: წითელა. etc. Ucidere: V. Amazzare (123r), Lebbra კეთროვანობა o, ბოროტი (071v), Letargo წილი – სიკუდილისა (071v), Colica კოლინჯი (071v), Maldimadre საშვილო ჭირი (071v), Malcuduco ბნელა (071v), Maldipietra შრიდი (071v), Dipunta პრჭალი: ბრჭვალი (071v), Micrania. შაკიკი (071v), Podgra. ნიკრიზი. ქარი (071v), Morroidi სოკო (071v), Purulisia თრთოლა (071v), Infredam. სურდო (071v), Renella. შრიმი (071v). Dolor di ventre, originato da cosa fredda: თიაქარი V. Flato (057r), Flusso di ventre: მუცლის = გახსნა: Flusso di sangue disperato: ჯდომი: (061v), Petecchie: პარტახტი (092r), Rosipilo. წითელი ქარი (103v), Mietimento: uto: re ტიყირპი: ტყირპი: ბარცმანუხი:¹⁰ (082r), Contaggio გარდამდების – ჭირი: v. Attaccare: v. Male Epidemico. (051v), Scolazione male. სუხანაკი 11 (107v), Gonfiagione: ato: სიმსივნე: გასივებული: Gotta V. Podagra: Gotagomma: ფიური¹² (064r)

უხვადაა წარმოდგენილი ქართული ფლორის ამსახველი ლექსიკაც.¹³ როგორც იტალიური, ისე ქართული ნომენკლატურის მიხედ-

9 [sic] ჩირქი – მწიკელი.

10 [sic] ფარსმანდუკი.

11 [sic] სუსანატი – გონორეა.

12 [sic] ფუში – პოდაგრა.

13 ევროპელმა მეცნიერებმა (კურტ იოაჰიმ შპრენგელი და რობერტ კუპცისი) ბერძნულ-რომაულ წყაროებზე დაყრდნობით გამოავლინეს და იკვლიეს მედეას ბაღის სამკურნალო მცენარეები. შპრენგელი ე.წ. „ორფიკული არგონავტიკის“ საფუძველზე ასახელებს 36 მცენარეს ლათინური თარგმანით, რომელიც „მედეას ბაღში“ ხარობდა. ხოლო რობერტ კუპცისი ამ მონაცემებს კიდევ ხუთ მცენარეს ამატებს. მიხეილ შენგელიამ შეისწავლა ევროპელ მეცნიერთა მიერ შემოთავაზებული მცენარეთა ენდემები. აღმოჩნდა, რომ „მედეას ბაღის“ მცენარეთა უდიდესი ნაწილი კოლხურ-იბერიული წარმოშობისაა და უძველესი დროიდან იზრდებოდა კოლხეთში. მაგალითად, დაფნა, შინდი, ჭადარი, შროშანა, აჭრაჭუჭი, კლდის ქოჩორა, ბესენია, ცოცხოვა, სალბი, წყლის პიტნა (ტენცო), სურო, წიწმატი, იორდასალამი, ზაფრანა, ურთხელი, ეკალიჭი, ყანის ირაგა, გვირილა, ყაყაჩურა, მალვა-მალოქი, საკპინაჭი (ქალბანა), ძირთეთრა, კატაბალახა, ჭარელა, ძაღლყურძენა, უცუნა, მანდრაგორა, ღვესურა და ა. შ. (შენგელია 1979, 128-150).

ვით, ბევრი ეთნობოტანიკური ტერმინი დავაზუსტეთ.¹⁴ აღმოჩნდა, რომ ლექსიკონებში თარგმნილია ძირძველი ქართული მცენარეები, მათ შორის ბოტანიკურ ტერმინთა კუთხური (დიალექტური) სინონიმები და უძველესი ქართული ფიტონიმები (მაყაშვილი 1996).

Elera muriatica ფათალო (7r) – ფათალო არის მცენარე სუროს ქართლ-კახური სინონიმი (მაყაშვილი 65)

Dragante ქითირა (10v) – ქათირა არის მცენარე გლერძის ქიზური სინონიმი (მაყაშვილი 21)

datura ხოკი ბალახი (6r) – ხოკის ბალახი არის მცენარე ლემას იმერული სინონიმი (მაყაშვილი 43)

Consolida maggiore შალარ დიდი (5r) – შალარი ლაშქარას ფშავ-ხევსურული სინონიმი (მაყაშვილი 43)

Alcecengi დუდღუბელა (1v) – მცენარე ონტოკოფას კახური და ფშაური სინონიმი (მაყაშვილი 55)

Elio teopo მზისა ჭრეგა (7r) – არის მზესუმზირას ქართლური (მზეჭვრიტა) სინონიმი მაყაშვილი 49

Genciana დიდი ასისთავა (10r) – ასისთავა არის ნალველას ჯავახური, მესხური და აჭარული სინონიმი (მაყაშვილი 54)

Timelea დევსურა (25r) – დევსურა არის კავკასიური ბელადონას ქართლური სინონიმი (მაყაშვილი 23)

Matricaria მყრალი ბალახი (14r) – მყრალა-ბალახი არის მცენარე მამულას გურული სინონიმი (მაყაშვილი 45)

ქართულ მცენარეთა ნომენკლატურაში გვხვდება ასევე ტერმინები, რომლებიც არც ძველ და არც ამჟამინდელ ქართულ ლექსიკოგრაფიულ მასალებში არ მოიძებნა. ასეთი სიტყვები კარაბადინებიდან¹⁵ დავადასტურეთ და განვმარტეთ:

14 მისიონერთა სამედიცინო საქმიანობის ჭრილში ქართულ სამკურნალო და ეთნობოტანიკური ტერმინები მხოლოდ ერთი ლექსიკონის (S ფონდი N4742) საფუძველზე შესწავლილი მაქვს ჩემს დისერტაციაში, იხ. ჭკუასელი 2021; იხ. ასევე ჩემი პუბლიკაცია Chkuaseli 2022.

15 გამოკვინეთ შემდეგი კარაბადინები: „წიგნი სააქიმო“ მედიცინა ძველ საქართველოში. XIII საუკუნე, რედ. ლადო კოტეტიშვილი (ტფილისი: სახელგამის სამეცნ. სექტორის გამოშვება, 1936); ქანანელი, უსწორო კარაბადინი (თბილისი: საქმედგამი 1940); დავით ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი (თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1985); რამაზ სურმანიძე, მცირე კარაბადინი II ნაწილი (ბათუმი: აჭარა, 1991); ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი ტ. I, II (თბილისი: მეცნიერება, 1986, 1988).

Castoreo თაყვის ყვერი (3v) – თახუის პარკუჭები (უსწორო კარაბადინი 491); თაკუის ყუერი (ფანასკერტელი-ციციშვილი, ტ. II, 943)

Amaruco მარჯანგეში (1v) – მარზანგოში/მარზანგუში იგივე ქონდარი ანუ თავშავა (უსწორო კარაბადინი 353)

Balaustai გულნარი (2v) – მცენარე გულნარი – ბროწეულის ყვავილი (უსწორო კარაბადინი 484); (იადიგარ დაუდი 699)

Pastinaca siriaca შეკაკული (20r) – შიყაყული/შაყაყული – გარეული სტაფილო (უსწორო კარაბადინი 528); (წიგნი სააქიმოი 364); (ფანასკერტელი-ციციშვილი, ტ. II, 884)

Epitimo ავთიმონი (7r) – ავთიმონი – აბრეშუმა ბალახი (იადიგარ დაუდი 694); (უსწორო კარაბადინი 476); (წიგნი სააქიმოი 302)

fior di tirin tori ფოია (9v) – ქარქვეტას ყვავილი (ფანასკერტელი-ციციშვილი, ტ. II, 973)

ლექსიკონების მისიონერი ავტორები ქართულ მცენარეთა ისეთ ფიტონიმებსაც იცნობენ და თარგმნიან, რომლებიც უძველესი დროიდანვე დამკვიდრდა კოლხურ მკურნალობაში. ეს სახელწოდებები გამოხატავს მცენარის წამყვან სამკურნალო თვისებებს.

Coniza – კრწილის წამალი (4v) – წითელი გვირილა (მაყაშვილი 91)

Cancue falio – ხუთითა წამალი წითელი (4v) – მარწყვა-ბალახი (მაყაშვილი 47)

Gataria – კატის წამალი (10 v) – სამკურ. მცენ. კატაპიტნა (ჩუბინაშვილი 597)

Orobanhe – სანთელა წამალა (18 r)

Stagilagria – ტილის ბალახი (ჩუბინაშვილი 1220)

Cocoto di levante – თევზის წამალი (5r) – მცენარის თესლი შეიცავს შხამიან ალკალოიდებს, რომელიც კლავს ფრინველებს და თევზებს (ჩუბინაშვილი 556; ერისთავი [ერისთავი] 20)

ქართული ხალხური მკურნალობა ზეპირი ტრადიცია უფრო იყო, ვიდრე წერილობითი, მაგრამ წერილობით ამ ტრადიციის შესახებ ცოდნა აღწერილია კარაბადინებში. კარაბადინებში ბუნებრივი საშუალებებით უფრო წამლების მომზადებაა გადმოცემული და აქ თითქმის არ ვხვდებით განმარტებებს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ევროპული

ტრადიციის ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა საქართველოში კათოლიკე მისიონერებმა შემოიტანეს. შესაბამისად, უძველესი ხალხური წამლობაც პირველად სწორედ მისიონერებმა დაუკავშირეს სალექსიკონო განმარტების მოდელს. კოლხური მედიცინა, უფრო ზუსტად ამ მედიცინის სამედიცინო და ბოტანიკური ტერმინები ევროპულ (იტალიურ) ენაზე თარგმნეს და კარაბადინებიდან ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციაში გადაიტანეს. როცა გლობალური ისტორიის თეორეტიკოსები ცოდნის ცირკულაციისას მისი ფორმის ან შინაარსის ცვლილებაზე საუბრობენ, სწორედ ამგვარ შემთხვევებს განიხილავენ.¹⁶ კათოლიკე მისიონერებმა ფორმა შეუცვალეს ერთ-ერთ ყველაზე ძველ სამკურნალო ტრადიციას და ამ ცოდნის სალექსიკონო მოდელში აღწერით, მის ახლებურად გამოყენებას მისცეს ბიძგი. ძველი ტრადიციისა თუ ცოდნის ახლებურად გამოყენება და ინტერპრეტაცია კი კვლევებში ცოდნის მძლავრ ცირკულაციურ პროცესად განიხილება.¹⁷

2. რუსული მმართველობის მიერ უძველესი კოლხური მედიცინის აკრძალვა

მეფის რუსეთმა საქართველოში კოლონიური პოლიტიკის ფარული მიზნების განხორციელება ჯერ კიდევ მე-18 საუკუნის ბოლო მეოთხედიდან დაიწყო. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის ქართული მასალებიდან ირკვევა, რომ 1782 წლის 10 იანვარს კონსტანტინეპოლიდან ფორტუნატო დე ტრენტომ პროპაგანდა ფიდეში გაგზავნა წერილი, რომელშიც ერეკლე მეფეს ერმიადინის ერეტიკოსი პატრიარქი სთავაზობდა კარგ ექიმებსა და წამლებს იმ შემთხვევაში, თუკი ის საქართველოდან გააძევებდა კაპუცინელ პადრეებს. არქივში ანდრეა დე პალერმოს წერილიც ინახება. წერილში მისიონერი იტყობინება, რომ „სომხეთის გარდა რუსეთიდანაც შემოსულან სხვადასხვა აღმსარებლობის სასულიერო პირები და ექიმები ქართლ-კახეთსა და იმერეთის სამეფოში. რუსეთმა უკვე გამოგზავნა ლუთერანები და რუ-

16 კვლევების მიხედვით, ცოდნის ერთი სოციალური სფეროდან სხვა სოციალურ გარემოში გადატანა-გავრცელება ხელს უწყობს ცოდნის ფორმის ან შინაარსის ცვლილებას. ცირკულაცია ღირებულებით დატვირთული ტერმინია, რომელიც დამატებით ასპექტსაც გულისხმობს და არა უკვე არსებული იდეებისა და ცნებების მარტივ რეპროდუქციას (Östling et al. 2018, 21).

17 ადრეულ მოდერნულ პერიოდში ევროპაში ცოდნა ვრცელდებოდა და ცირკულირებდა თარგმანების გზით, რომელიც გამოწვეული იყო კლასიკური ტექსტების მიმართ ინტერესით. ეს ცოდნა არ ითვლებოდა, ცხადია, ახალ ცოდნად, ის ცნობილი იყო როგორც ძველი ოღონდ გადმოცემული ახალი ფორმით. იდეა, რომ ცოდნა ახალი არ იყო და მხოლოდ ძველი ცოდნის გაზიარება და ინტერპრეტაცია იყო შესაძლებელი, ქმნიდა ცირკულაციას, როგორც კონცეფციას, რაც ადრეულ მოდერნულობაში ცოდნის ხელახალ გამოყენებას გულისხმობდა. (იქვე, 163-165).

სები წმინდა ანდრეასა და წმინდა ალექსანდრეს ნიშნით იმერეთის მეფისა და საქართველოს მეფის უფროსი შვილისთვის.¹⁸

დაწყებული საქმე იმპერიალისტურმა რუსეთმა სისრულეში საქართველოს ანექსიის შემდეგ მოიყვანა. მანამდე კი, 1735 წელს, რუსეთში ძალაში შევიდა კანონი, რომლითაც მართლმადიდებლების მიერ კათოლიკური აღმსარებლობის მიღება იკრძალებოდა. მოგვიანებით კანონი ჩვენთანაც ამოქმედდა.¹⁹ თუკი რუსეთი ჯერ კიდევ საქართველოს ანექსიამდე სომხეთის პატრიარქთან ერთად გეგმავდა კაპუცინელი ექიმების საქართველოდან გაძევებისა და ჩანაცვლების საკითხს, არ უნდა იყოს რთული მისახვედრი, რამდენად იოლად მოაგვარებდა ამ „პრობლემას“ 1801 წლიდან.

1801 წლიდან კი, როგორც ქართული ისტორიოგრაფიული მასალებიდან ვიგებთ, რუსეთმა საქართველოში შემოიტანა რუსულენოვანი სამედიცინო სისტემა, რომლის სამართავად ე.წ. საექიმო სამმართველო შექმნა. ამ გადაწყვეტილებას მაშინვე მოაყოლა მეორე – ექიმობა აუკრძალეს „სწავლულ“ ქართველ ექიმებს, მათ შორის იტალიაში განათლებამიღებულ ანდრია და იოანე ყარაშვილებს და თათული აქიმოვს (შენგელია 1968, 32). ცხადია, ამგვარ პირობებში არც კათოლიკური აღმსარებლობის მისიონერებს მიეცემოდათ საექიმო საქმიანობის გაგრძელების შესაძლებლობა.²⁰ როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მათი საქართველოდან გაძევება გაცილებით ადრე დაიგეგმა.

დავუბრუნდეთ რუსულ საექიმო სამმართველოს. ქართული მედიცინის საისტორიო წყაროების მიხედვით, საექიმო სამმართველო ბიუროკრატიული ორგანო გახლდათ და ნაკლებად ზრუნავდა მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე. ამ ორგანიზაციის მიერ მართული ექიმები „ძირითადად საკანცელარიო საქმეების წარმოებას უნდებოდნენ. მათ მოვალეობაში შედიოდა სასამართლო სამედიცინო დასკვნების გაცემა, საკანცელარიო მიმოწერის წარმოება, მაზრის ტოპოგრაფიული აღწერა და სხვ.“ (სააკაშვილი და სხვ. 1960, 52). ამას ემატებოდა ისიც, რომ მეფის მთავრობა ფინანსებს უფრთხილდებოდა და საქართველოში არ აგზავნიდა საკმარისი რაოდენობის რუს ექიმებს, ფერშლებს, ბეზიაქალებს. „1817 წელს მაშინდელი საექიმო სამმართველოს ინსპექტორს ივანე პრიბილს თხოვნით მიუმართავს გუბერნატორისადმი საქართველოში ექიმთა უკმარისობის და საშუალო სამედიცინო

18 წერილები დამოწმებულია ნინო დობოჯგინიძის პუბლიკაციიდან: „ერეკლე მეორისა და მისი სამეფოს ევროპული პროექცია“ (დობოჯგინიძე და სხვ. 2019, 166-219).

19 აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. ბენდიანიშვილი და სხვ. 2008, 52.

20 მედიცინის ისტორიის მასალებიდან ვიგებთ, რომ ქართველი ექიმები ხშირად იღებდნენ კათოლიკობას, რადგან „კათოლიკეთა საექიმო მოღვაწეობა მოდაში იყო და კათოლიკე ქართველი ექიმი მეტი პოპულარობით სარგებლობდა მოსახლეობაში“ (შენგელია 1980, 264).

პერსონალის – ბეზიაქალებისა და ექიმთა მოწაფეების, ანუ ფერშლები საქართველოში გამოგზავნის შესახებ. მეფის მთავრობა კი ამ საქმისათვის სახსრებს არ იმეტებდა, თავს არ იწუხებდა და არ აგზავნიდა საქართველოში საჭირო რაოდენობით სამედიცინო პერსონალს“ (იქვე, 49).

ამას გარდა, დიდი ხნის განმავლობაში მთავარ გამოწვევას წარმოადგენდა ქართველების უნდობლობა ისედაც ცოტა რუსულენოვანი ექიმების მიმართ (გურული 2016, 152). მე-19 საუკუნის დასაწყისისთვის საქართველოს მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა რუსული ენა არ იცოდა, აქედან გამომდინარე, რუს ექიმებსაც ეჭვის თვალთი უყურებდნენ.²¹ რუსული ხელისუფლება კი პრობლემების დასაძლევად ახალ-ახალ სამედიცინო-ბიუროკრატიულ დაწესებულებებს ხსნიდა. 1840 წელს საექიმო სამმართველო ჩაანაცვლეს საგუბერნიო სამმართველოსთან არსებული „ქართლ-იმერეთის საექიმო სამმართველოთი“. ექვსი წლის შემდეგ კი, 1846 წელს, საგუბერნიო სამმართველოსთან არსებული თბილისის საექიმო მმართველობა გახსნეს. როგორც ირკვევა, არცერთ ამ ინსტიტუციას არ უზრუნია ქართველი მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე და არ გაუფართოებია სამედიცინო მომსახურების სფერო (საკაშვილი და სხვ. 1960, 50).

ქართული მედიცინის ისტორიული მასალებიდან და რუსულენოვანი საარქივო დოკუმენტებიდან ვიგებთ, რომ რუსულმა მმართველობამ მხოლოდ „ნასწავლი“ ექიმები არ ჩამოაცილა სამკურნალო საქმიანობას. ის ერთ-ერთ ყველაზე ძველ ტრადიციას, ხალხურ მედიცინას და მის მკურნალებსაც დაუპირისპირდა. საარქივო მასალების მიხედვით, ხალხური მკურნალები „შარლატანებად და ემპირიკებად“ გამოაცხადეს და პოლიციური თვალთვალი დაუწესეს.²² საქართველოს ცენტრალურ არქივში დაცულია 32 დოკუმენტი, ყველა მათგანი წარმოადგენს პოლიცმეისტერების რაპორტს ხალხური მკურნალების

21 ქართული მედიცინის ისტორიის მასალებში აღნიშნულია, რომ ქართველი მოსახლეობა უნდობლად უყურებდა რუს ექიმებს. „ამას ადატურებს, რუსი ექიმებიც (პანტიუხოვი და სხვ.). ადგილობრივი, როგორც ნასწავლი, ისე ხალხური ექიმები იმდენად პოპულარული ყოფილან, რომ თვით რუსი ოფიცრობაც ხშირად მიმართავდა მათ სამკურნალოდ.“ მაგალითად, ლიტვინოვს კახელი თავადები უგზავნიან თხოვნის წერილს, რომ იოანე ყარაშვილი დანიშნონ თელავში ექიმად. ამ თხოვნაში აღწერილია ქართველი ექიმის მოთხოვნის ძირითადი მიზეზიც: „ავადმყოფობისასა უცოდინულობისა ჩვენისა რუსულსა ენისა გამო“ (შენგელია 1968, 33-35).

22 1837 წელს მთავრობის მიერ სპეციალური ზომები იქნა მიღებული „მისნების“, „შარლატანებისა და საერთოდ „ემპირიკების“ წინააღმდეგ. სამაზრო კომენდანტებთან და საპოლიციო უწყებებში დაგზავნილ მიმართებებში აღნიშნავენ, რომ „შარლატებისა“ და ემპირიკების“ რიცხვი თანდათან მატულობს არა მარტო სოფლებში, არამედ თვით ქალაქ თბილისშიც და მოუწოდებენ, აღრიცხონ ყველა ასეთი და სასტიკად აუკრძალონ „მოღვაწეობა“ (შენგელია, 1968, 179).

ძებნის, დევნისა და მათი საქმიანობის შეჩერების შესახებ (ფონდი 16, საქმე 5404, დოკუმენტი 13, 21, 26, 27).

საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორს „სტარცკი სოვეტნიკს და კავალერს“ თავად ნიკოლოზის ძე ფალავანდოვს

დუშეთის საერო ადმინისტრაციის

თქვენი ბრწყინვალეობის მოწერილობის საფუძველზე (26 ივნისი) პატივი მაქვს მოგახსენოთ ჩემდამი მონდობილი დუშეთის მაზრაში შარლატანების მოსაძებნად, რომლებიც ეწევიან მკურნალობას ჩემთვის უცნობი მეთოდით, წერილები და უწყებები გადავუგზავნე თავადებსა და აზნაურებს. მათი მიღების შემდეგ მოვახსენებ თქვენს ბრწყინვალეობას. (ფოლ. 20)

1837 წლის 2 ივნისი

თელავის ოლქის მმართველის პატაკი სამოქალაქო გუბერნატორს

ჩემი ოლქის ყველა ნაცვალს, „ქევხს“ ვაცნობეთ, ისინი მკაცრად დააკვირდებიან შარლატანებს, რომლებიც ორივე სქესის ადამიანებს მკურნალობენ მხამიანი ნივთიერებებით. (ფოლ. 26)

ის, რომ რუსული მმართველობა არასოდეს ინტერესდებოდა ქართული ეთნოკულტურით და პირიქით, მისი მიზანი უძველესი ტრადიციების გაქრობა იყო, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალგზისაა დასაბუთებული.²³ თუმცა, ქართული მედიცინის ისტორიის ზოგიერთ ძირითად სახელმძღვანელოში ხალხური მედიცინის გაუქმების საკითხი „გამართლებულია“ იმ არგუმენტით, რომ მკურნალობა ყველა სახალხო მკურნალს კი არ აეკრძალა, არამედ ე.წ. „ექიმბაშს“.²⁴ ჩვენ არ ვიცით, რუსული საექიმო სამმართველო როგორ და რა ბერკეტებით მიჯნავდა ერთმანეთისგან ხალხურ მკურნალსა და ექიმბაშს.²⁵

23 „რუსეთი სამი მიმართულებით ახორციელებდა საქართველოს დაპყრობას: პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო. კულტურული-საგანმანათლებლო მიმართულება კი ძველთაძველი ქართული კულტურის ტრადიციების მოსპობითა და განათლების ახალი კერების რუსიფიკაციით იგეგმებოდა“ (ბენდიანიშვილი და სხვ. 2016, 301).

24 „XIX საუკუნის 30-იან წლებში განსაკუთრებით გავრცელდა „ემპირიკებისა“ და „შარლატანების“ რიცხვი, რომლებიც სპეკულაციურად იყენებდნენ ხალხური მედიცინის, როგორც მაგიურ-რელიგიურ, ისე რაციონალურ მეთოდებს, რის გამოც 1837 წ. ხელისუფლებამ აკრძალა მათი „მოღვაწეობა“ (შენგელაია 1968, 244).

25 შენგელაია საარქივო მასალების საფუძველზე აღნიშნავს, რომ საექიმო მმართველობასა და კავკასიის ადმინისტრაციას შორის გარკვეული პოლემიკა იყო ხალხურ მკურნალებთან დაკავშირებით. საექიმო მმართველობას სურდა, ქართველ ხალხურ მკურნალებს ემუშავათ სწავლული ექიმების მეთვალყურეობის ქვეშ. მიუხედავად ამ მოთხოვნისა, კავკასიის ადმინისტრაცია მაინც არ კრძალავდა მათ საქმიანობას, უფრო სწორად, იძულებული იყო, არ მიეღო მათ წინააღმდეგ ზომები, რადგან მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ექიმების სიმცირის გამო,

საქართველოს საექიმო სამმართველოს წერილში, რომელიც გუბერნატორ ფალავანდოვის სახელზეა გაგზავნილი, ვკითხულობთ:

ავადყოფთა დასახმარებლად ქალაქის ექიმისა და სამმართველოს წევრების მოწვევამ ნათლად დაგვანახა, რომ პროვინციებსა და საქართველოს მაზრებში შეუძლებელია მრავალრიცხოვანი შარლატანებისა და ემპირიკებისგან მომდინარე ბოროტების აღკვეთა. თვით თბილისშიც გაიზარდა მათი რიცხვი. რამდენიმე დღის წინ საექიმო სამმართველოს ინსპექტორი მიიწვიეს ერთი ქალბატონის დასახმარებლად, რომელიც იტანჯებოდა შარლატანის მკურნალობისგან, რომელმაც მას დიდი დოზით შხამიანი ნივთიერება მისცა.

1837 წლის 17 მაისი (ფოლ. 4)

ქართული მედიცინის ისტორიკოს მიხეილ შენგელიას მიაჩნდა, რომ რუსულმა ხელისუფლებამ ხალხური მკურნალები და მკურნალობა კი არ აკრძალა, არამედ ოფიციალური სტატუსის გარეშე დატოვა.

ხელისუფლება ხალხურ მკურნალებს არ აძლევდა მკურნალობის ოფიციალურ უფლებას იმიტომ, რომ ამით არ უნდოდა შეექმნა რაღაც განსაკუთრებული „მკურნალთა კლასი“, და ვერ კრძალავდა იმიტომ, რომ ისინი საექიმო კადრების სრული უკმარისობის გამო ჯერ კიდევ საჭირონი იყვნენ ... ამგვარად ხალხური მედიცინა იმ დროის საქართველოში ასე თუ ისე ნახევრად ოფიციალურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. (იქვე, 245)

თუ ხალხური მკურნალები მართლაც იყვნენ „ნახევრად ოფიციალურ“ მდგომარეობაში, მაშინ, გაუგებარია, რატომ უგზავნიან გუბერნატორს ანგარიშებს პოლიცემისტერები მკურნალების დევნის შესახებ? თანაც ამ ანგარიშებში ხალხურ მკურნალებს არა მხოლოდ საქმიანობას უზღუდავენ, არამედ ბრალად ედებოდათ „შხამიანი ნივთიერებების“ გამოყენებით ადამიანების „მოწამვლა“ (საქმე 16, 5404, 25-26). რაც იმას ნიშნავდა, რომ ხალხური მედიცინის მცოდნე ექიმები ბოროტმოქმედებად ცხადდებოდნენ და კანონით უნდა დასჯილიყვნენ.

როგორც ჩანს, არავითარი ცალკე ჯგუფი ე.წ. შარლატანი „ექიმბაშებისა“ არ არსებობდა.²⁶ იმპერიალისტურმა მმართველობამ ამ

სამედიცინო მომსახურების გარეშე რჩებოდა და ამ ხალხური მკურნალების საქმიანობით კმაყოფილდებოდა (იქვე, 185-186).

26 შენგელია ცდილობს, დადებითი „გამოსავალი“ მოუძებნოს ხალხური მედიცინის გაუქმების საქმეს. ამიტომაც ამ პროცესს ახალი კაპიტალისტური წყობილების დამყარებით ამართლებს, ხოლო მის ნაცვლად მეცნიერული მედიცინის ჩამოყალიბებას დროში გაწელილად წარმოაჩენს. ამით ის ამართლებს მე-19 საუკუნის საქართველოში საავადყოფოებისა და ექიმების მრავალწლიან დეფიციტს (შენ-

მიმართულებითაც ძველის ახლით ჩანაცვლების კარგად ნაცნობი გეგმა აამუშავა. ხალხური მკურნალობის ტრადიცია უბრალოდ კი არ გააუქმა, ჯერ მისი ლეგიტიმურობა დააყენა ეჭვქვეშ და მხოლოდ მძიმე ბრალდებების (ბოროტმოქმედება, თაღლითობა და ა. შ.) ფონზე აკრძალა.

ქართული საბჭოთა მედიცინის ისტორიაში კიდევ ერთ საინტერესო შეფასებას ვპოულობთ – საქართველო რუსეთის წყალობით, „რუსულ-ევროპულ მეცნიერულ“ მედიცინას ეზიარა. თუ გადავხედავთ, ისტორიოგრაფიულ წყაროებს, ვნახავთ, რომ რუსულ მედიცინას საქართველოში არავითარი მეცნიერული მიღწევები არ ჰქონია, ყოველ შემთხვევაში, პირველი 80 წლის განმავლობაში. როგორც გავარკვეით, გუბერნიებად დაყოფილ საქართველოში კვლავაც რჩებოდა მთავარ გამოწვევად ექიმების, საავადმყოფოებისა და მზრუნველობის სახლების არარსებობა.²⁷ ერთეულ შემთხვევებში მეფის მთავრობა საგუბერნიო ქალაქებში – თბილისსა და ქუთაისში სამოქალაქო ტიპის სტაციონარულ მომსახურებას სთავაზობდა ხალხს, თუმცა, ამ მომსახურებით სარგებლობა ვიწრო ელიტურ წრეს შეეძლო. წყაროებში გვითხულობთ იმასაც, რომ რუსულმა მმართველობამ პირველი მუშათა კლასისთვის განკუთვნილი საავადმყოფოს გახსნა მხოლოდ 1891 წელს გადაწყვიტა, თუმცა, ეს საავადმყოფო არ გახსნილა.²⁸ ამ საკითხებს ეხება „დროებაში“ გამოქვეყნებული ილია ჭავჭავაძის ვრცელი წერილიც. ილია დაწვრილებით აღწერდა უექიმოდ დარჩენილი საშუალო ფენის მდგომარეობას და ქართულ საზოგადოებას სთავაზობდა „დასავლეთ ევროპის ქალაქებში“ დამკვიდრებული სამედიცინო მომსახურების შემოღებას.

გელია 1968, 4-6).

27 მიხეილ შენგელა ასევე აკრიტიკებს იმ ქართველ მკვლევრებს, რომელთა სახელმძღვანელოებში აღნიშნულია, რომ საქართველოში მე-19 საუკუნის განმავლობაში არასაკმარისი რაოდენობის საავადმყოფო არსებობდა. „ავტორების მიხედვით, XIX საუკუნის დამლევამდე საქართველოში თურმე ერთი სტაციონარული დაწესებულება – 12-საწოლიანი საავადმყოფო არსებობდა, რომელიც მხოლოდ 58 წლის შემდეგ გაფართოვდა 200 საწოლით. სინამდვილეში სულ სხვა სურათია. აღმოსავლეთ საქართველოში 1848 წლისათვის სტაციონარული მომსახურება, თბილისის საქალაქო საავადმყოფოს გარდა დაწესებულია კეთილშობილ ქალთა კავკასიის ინსტიტუტში, თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიაში, სასულიერო სემინარიაში, თბილისის ციხის საავადმყოფოში, სიღნაღისა და თელავის ე.წ. „ლაზარეთულ განყოფილებაში“ (იქვე, 7-8).

28 „1891 წ. ქალაქის თვითმმართველობამ გადაწყვიტა გაეხსნა საავადმყოფო მუშებისათვის, მაგრამ მეფის მოხელეები და ბურჟუაზიული თვითმმართველობა მუშათა კლასის, მშრომელთა მასების ჯანმრთელობის დაცვაზე არ ზრუნავდნენ და საავადმყოფოს გახსნა არ განხორციელდა“ (სააკაშვილი და სხვ. 1960, 55).

თითქმის ყოველ დღეს ქუჩაში შეხვედებით ხოლმე რამდენიმე მკვდარსა ... რა არის ამის მიზეზი, რით აიღსნება ეს უცხო მოვლენა ჩვენს ცხოვრებაში? ... ეს ძალიან ადვილად ასახსნელია, თუ ჩვენ მივიღებთ მხედველობაში ერთის მხრით მცხოვრებთ სიღარიბეს და მეორე ექიმთა სიძვირეს, რომელნიც, როგორც თქვენც კარგად მოგეხსენებათ, ავად-მყოფის თითო ნახვას ორსამს მანეთად აფასებენ ... ბევრი კაცი უბრალოდ და ექიმის საშუალობით ადვილად მოსარჩენი ავადმყოფი კვდება ისე, რომ ექიმი არ უნახავს ... სასარგებლო იქნებოდა შემოვიღოთ ჩვენში ის წესი, რომელიც დიდხანია არსებობს ზოგიერთ დასავლეთ ევროპის ქალაქებში, მაგალ. მიუნხენში, ციურიხში და სხვ. ჩვენ ვლაპარაკობთ იმაზედ, რომ ტფილისის მცხოვრებნი დაყოფილ იქმნენ რამდენიმე ნაწილებად ანუ უჩასტკებად და თითო ნაწილმა დაიქირავოს საერთო ხარჯით საკუთარი ექიმი. ამ აზრის განხორციელება და სისრულეში მოყვანა უნდა მოხდეს ამრიგად: დანარჩენი 80 000 მცხოვრები შეადგენენ 80 უჩას. თუ თითოში შევრაცხთ 1000 მცხოვრებთს, მაშა სადამე ჩვენ დაგვჭირდება მხოლოდ 80 ექიმი. თოთოეულ მცხოვრებმა რომ წელიწადში გარდაწყვეტილი ხარჯი იხადოს ამ საგნისათვის, საშუალო რიცხვი ვთქვათ ორ-ორი მან., მაშინ ექიმს შეუდგება წლიური ჯამაგირი 2000 მანეთი. ეს ჯამაგირი იმას კარგად აცხოვრებს ... ეს უკანასკნელნი უფრო გულ-მხურვალედ და სვინდისიერად მოჰკიდებენ ხელს თავის საქმეებს, რადგანაც იგინი იქმნებიან დამოკიდებულნი დამქირავებელი საზოგადოებისაგან. (ილია ჭავჭავაძე, „დროება“ 1883, N 19, 1-2)

1880 წლამდე არც ქართულ სოფლებს ჰქონდათ სამედიცინო სტაციონარები და ექიმთა მომსახურებასაც სრულიად იყო მოკლებული. „დროებასა“ და „ივერიაში“ აქტიურად ქვეყნდებოდა საქართველოს სოფლებიდან გამოგზავნილი წერილები, რომლებშიც ჩანს, რომ ზოგიერთ მაზრას ერთი ექიმიც არ ჰყავდა.

ოზურგეთის მაზრის სოფელ ლანჩხუთიდან იწერებოდნენ:

... აქაურებმა გაჭირვების დროს ექიმი უნდა გამოიწერონ ბათუმიდან ან ქუთაისითგან და ან კიდევ ოზურგეთიდანაც, რაც დაუფლებათ არანაკლებ 20-25 მანეთისა. ასეთი ფული ჯერ ძნელი საშოვნელია და რომ იშვოვს და დაიბაროს კიდევ ექიმი, რა ჰქმნას ექიმმა ერთის ნახვით ... ექიმი დიდ სარგებლობას მოუტანს არა მარტო დაბა ლანჩხუთს, სხვა მახლობელ საზოგადოებასაც, მაგ., ნიგოთს, აცანას, აკეთს, ჩიბათს, ჩოჩხათს და სხვებს, რომელნიც ასეთსავე დღეში არიან, როგორშიაც ლანჩხუთი და თითქმის უარესშიც, რადგან ბევრ ალაგას ფერშლები არ ჰყავთ. (დროება 1883, N19, 3)

სვანეთიდან:

უეჭომობის გამო სვანი უბრალო ავადმყოფობის მსხვერპლი ხდება და ეთხოვება წუთი-სოფელს. თუ სვანეთში რომელიმე მოსამსახურე ავად გახდა, ერთობ ძვირად უჯდება ექიმის აქ უმყოფლობა. ერთი აქ მოსამსახურეთაგანი შარშან ზამთარში წამოიღეს ჯალავრით ექიმთან 150 ვერსის მანძილზე. ადვილი მისახვედრია რა ხარჯიც ექნებოდა ამგვარ და ამ სიშორეს ჯალავრით გასეირნებას. (ივერია 1899, N43, 3)

კახეთიდან:

ამ ბოლო დროს საშინლად შეგვაწუხა სხვა-დასხვა სენმა მეტადრე ყვავილმა, რომელიც მოდებულია, როგორც თელავში, ეგრეთვე მთელს მაზრაშიც. მაზრის ექიმი დადის აქა-იქ, მაგრამ ერთი და ორი ექიმი ამოდენა ქალაქისა და მაზრის მცხოვრებთათვის ზღვაში დაცემული წვეთია. უბედურობა კიდევ ის არის, რომ მთელს მაზრაში არც ერთი ნასწავლი ბებია არ მოიპოვება, არის საშინლად გავრცელებული დედათა სნეულებანი, რომელიც ცოტა მსხვერპლს არ იწირავს. (ივერია 1890, N276, 2)

ამდენად, თუკი ერთი საუკუნით ადრე კათოლიკე პადრეებმა სამკურნალო წიგნების კარაბადინების მოდერნიზაციას დაუდეს სათავე და ლექსიკონებში თარგმნეს და გადაიტანეს უძველესი კოლხური მედიცინა, ერთმორწმუნე მოკავშირე რუსეთმა საქართველოში შემოსვლისთანავე ქართული მედიცინა რუსულით ჩაანაცვლა. ჯერ „ნასწავლი“ ექიმები ჩამოაცილა სამედიცინო საქმიანობას, ცოტა მოგვიანებით, სოციალურად ყველაზე ლეგიტიმური ჯგუფი ხალხური მკურნალებისა „შარლატანებად“ და „ბოროტმოქმედებად“ გამოაცხადა და აკრძალა. ქართული მედიცინის ნაცვლად შემოტანილ ე.წ. „რუსულ-ევროპულ მეცნიერულ“ მედიცინას კი არაფერი ჰქონდა საერთო არც ევროპულობასთან და არც მაინცდამაინც მეცნიერული კვლევებისთვის ეცალა. როგორც ვნახეთ, თითქმის ერთი საუკუნის განმავლობაში რუსულმა მმართველობამ ვერ მოახერხა ადამიანების ჯანმრთელობისა და სიცოცხლის სამსახურში ჩამდგარიყო.

დამოწმებანი

ბაგრატიონი, დავით. 1985. *იადიგარ დაუდი*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

ბენდიანიშვილი ალექსანდრე, ალექსანდრე დაუშვილი, მიხეილ სამსონაძე, ხათუნა ქოქრაშვილი, დოდო ჭუმბურიძე, ოთარ ჯანელიძე. 2008. *რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში*. თბილისი: უნივერსალი.

- გურული, ვახტანგ. 2016. *საქართველოს ახალი ისტორია (1801-1918)*, ნაწილი I-II. თბილისი.
- და იგლესიასი, ემანუელე. XIX საუკუნე. *იტალიურ-ქართული ლექსიკონი*. რომი, კაპუცინელების არქივი Ordo FF. Min. Capuccinorum AC28.
- დობორჯგინიძე, ნინო. 2012. *ლინგვისტურ-ჰერმენევტიკული მეტატექსტები პრაქტიკული გრამატიკა და ჰერმენევტიკა X-XIII საუკუნეების ქართულ წყაროებში*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- დობორჯგინიძე, ნინო, ლევან ცაგარელი, ოლივერ რაისნერი და გიორგი ქავთარაძე. 2019. *ქართველთა კულტურული კვალი გერმანიაში*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- დობორჯგინიძე, ნინო, მაია დამენია, თამარ ჭეიშვილი, ანა ჭკუასელი. 2023. უცნობი ავტორი. „ქართული ენის გრამატიკა და ლექსიკონი.“ *Anonymi “Grammatica & Vocabularium Linguae Georgianae.” ემანუელე და იგლესიასი. „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი.“ Emmanuele da Iglesias. “Dizionario Georgiano-Italiano.”* საქართველოს კათოლიკური მისიების ლექსიკოგრაფიული მემკვიდრეობა. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- „დროება“ 1883, N19.
- ერისთავი [ერისთოვი], რაფიელ. 1884. *მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი: მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებში*. თფილს: Типографія Канцеляріи Главноначальствующаго гражд. Частію на Кавказе.
- „ივერია“ 1890, N276.
- „ივერია“ 1899, N43.
- იტალიურ-ქართული ლექსიკონი. XVIII საუკუნე. N4742. S ფონდი. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თბილისი.
- იტალიურ-ქართული ლექსიკონი (გორული). XVIII საუკუნე. N500. Q ფონდი. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თბილისი.
- კოტეტიშვილი ლადო, რედ. 1936. „წიგნი სააქიმო“. *მედიცინა ძველ საქართველოში. XIII საუკუნე*. ტფილისი: სახელგამის სამეცნ. სექტორის გამოშვება.
- ლამბერტი, არქანჯელო. 1991. *სამეგრელოს აღწერა*, მთარგმნ. ალექსანდრე ჭყონია, რედ. ნუგზარ ანთელავა. თბილისი: აიეტი.
- მაყაშვილი, ალექსანდრე. 1991. *ბოტანიკური ლექსიკონი*. თბილისი: მეცნიერება.
- მაყაშვილი, ზურაბ. 1996. *მცენარეთა სახელდება*. თბილისი: მეცნიერება.
- მინდაძე, ნინო. 2018. „ევროპელი მისიონერების ცნობები ქართული

- ტრადიციული მედიცინის შესახებ“ საკონფერენციო მოხსენება კათოლიკური მემკვიდრეობა საქართველოში II.
- ორბელიანი, სულხან-საბა. 1991. *ლექსიკონი ქართული*. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, ტ. 1. თბილისი: მერანი.
- ორბელიანი, სულხან-საბა. 1993. *ლექსიკონი ქართული*. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, ტ. 2. თბილისი: მერანი.
- ჟღენტი, ვლადიმერ, პეტრე გელბახიანი, ირაკლი ტატიშვილი. 1971. *მედიცინის განვითარება საქართველოში და ქართველი ექიმები*. თბილისი: მეცნიერება.
- სააკაშვილი მ., ა. გელაშვილი, ლ. ჭეიშვილი, ც. ჩხაიძე. 1960. *საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტომი IV, წიგნი 1, XIX საუკუნე*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- სურმანიძე, რამაზ. 1991. *მცირე კარაბადინი*, II ნაწილი. ბათუმი: აჭარა. უთურგაიძე, თედო. 1999. *ქართული ენის შესწავლის ისტორია*. თბილისი: ქართული ენა.
- ფანასკერტელი-ციციშვილი, ზაზა. 1986. *სამკურნალო წიგნი კარაბადინი*, ტ. I. ტექსტი მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო მ. შენგელიამ. თბილისი: მეცნიერება.
- . 1988. *სამკურნალო წიგნი კარაბადინი*, ტ. II. ტექსტი მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო მ. შენგელიამ. თბილისი: მეცნიერება.
- ქანანელი. 1940. *უსწორო კარაბადინი*. წინასიტყვაობის და გადამუშავების ავტორი ლადო კოტეტიშვილი. თბილისი: საქმედგამი.
- შენგელია, მიხეილ. 1968. *გარდამავალი პერიოდის ქართული მედიცინა 1801-1860*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- . 1980. *ქართული მედიცინის ისტორია*. თბილისი: განათლება.
- . 1979. *უძველესი კოლხურ-იბერიული მედიცინა*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- ჩუბინაშვილი, დავით. 1984. *ქართულ-რუსული ლექსიკონი*, მეორე გამოცემა, აღდგენილი ოფსეტის წესით, სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო აკაკი შანიძემ. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

- ჭკუასელი, ანა. 2021. „ქართული ფილოლოგიის ისტორიიდან: კათოლიკური ინკულტურაცია და XVIII-XIX საუკუნეების უცნობი ლექსიკონები“. სადოქტორო დისერტაცია, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. <https://iliauni.edu.ge/uploads/other/60/60929.pdf>.
- Chkuaseli, Ana. 2022. “Social and Religious Inculturation of Health Care in the Roman Catholic Mission in Georgia,” *International Bulletin of Mission Research* vol. 46 (3): 339-350. <https://doi.org/10.1177/23969393211068181>.
- Conrad, Sebastian. 2017. *What is Global History?* Princeton University Press: Princeton and Oxford.
- Frederiks, Martha and Dorottya Nagy. 1921. “Introduction”. In *Critical Readings in the History of Christian Mission*, vol. 3, eds. Martha Frederiks and Dorottya Nagy, 1-38. Brill: Leiden, Boston.
- Östling, Johan, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar and Kari H. Nordberg, eds. 2018. *Circulation of Knowledge Explorations in the History of Knowledge*. Lund: Nordic Academic Press.
- Walker, Timothy. 2013. “The Medicines Trade in The Portuguese Atlantic World: Acquisition and Dissemination of Healing Knowledge from Brazil (c.1580-1800)”, *Social History of Medicine*, vol. 26 (3): 1-29.

საარქივო წყაროები

- პოლიცმეისტერის რაპორტი სიღნაღიდან ნიკოლაი ფალავანდოვს (რუს.), საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 16; N 5404, ფოლიო 4-5.
- თელავის სამხარეო ნაჩალნიკის რაპორტი (რუს), საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 16, N 5404, ფოლიო 25-26.
- დუშეთის პოლიცმეისტერის რაპორტი (რუს), საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 16; N 5404, ფოლიო 27.

Medicine in 18th-19th-Century Georgia

The paper discusses Georgian and foreign sources on European Catholic missionaries' medical practices in Georgia, and the pressures they faced under the colonial rule of the Russian Empire. It analyzes various lexicographical material generated by those Catholic missionaries, among them the Botanical Italian-Georgian Dictionary (SN4742), the Italian-Georgian Dictionary ("Goruli"-QN 500) and Emanuele da Iglesias' Italian-Georgian Dictionary (AC28), which bring together Georgian equivalents of medicinal and botanical terms.

It is shown that Catholic missionaries "transferred" the traditional Georgian healing knowledge preserved in *karabadins* (traditional medical handbooks) into the European lexicographical tradition, thereby helping to introduce it to the Western world. The issues are examined through the lens of historical methodology and global history, with particular attention to the circulation of knowledge.

The paper also draws on Russian archival documents from 1837 (Fund 16, Case N 5404), which include official police reports on the surveillance and persecution of traditional healers. The sources show that, in Georgia, the Russian Government initially exerted pressure on educated, formally trained Georgian physicians, and, beginning in 1837, moved on to suppress folk medicine as well.